

До Спеціалізованої вченої ради ДФ 26.236.017 Інституту держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України з правом прийняття до розгляду та проведення разового захисту дисертації Кругової Світлани Самуїлівни на здобуття ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право», утвореної відповідно до Наказу МОН № 859 від 27 липня 2021 року «Про утворення спеціалізованих вчених рад для присудження ступеня доктора філософії, внесення змін до деяких наказів Міністерства освіти та науки України»

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора юридичних наук, професора Шатіла Володимира Анатолійовича на дисертацію Кругової Світлани Самуїлівни на тему «Конституційно-правове забезпечення гендерної рівності в Україні», представлену на здобуття ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». – Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України, Київ, 2021.

Обов'язковою вимогою та передумовою успішної інтеграції України до Європейського Союзу є формування нашою державою стратегії становлення та утвердження гендерної рівності, яка багатьма міжнародними інституціями розглядається як невід'ємна умова функціонування толерантного суспільства, заснованого на дотриманні основоположних прав і свобод людини.

Одним з основоположних питань вітчизняної юридичної науки стало регулювання рівності прав і свобод жінок і чоловіків. Слід відзначити, що успішний розвиток і формування сучасної правової системи України повинні ґрунтуватися на усвідомленні цінності людського життя, важливості повноцінного та гармонійного розвитку кожної особистості, забезпеченні прав людини, необхідності створення умов для самореалізації людського потенціалу, зокрема за умови забезпечення гендерної рівності. Відтак через унормування та дотримання положень про неупереджене ставлення до особи за ознакою статі.

В умовах сьогодення проблематика забезпечення рівності прав і свобод жінок і чоловіків в Україні не втрачає своєї актуальності. Так можна виокремити низку важливих перетворень принципу рівності жінок і чоловіків у їх правах і свободах, які передбачені Конституцією України. Реалізація цих принципів є важливим завданням правового регулювання суспільних відносин, особливо з огляду на трансформацію акценту із захисту прав жінок в окремих видах правовідносин. Повноцінна участь осіб незалежно від статі як у державній, так і приватній сферах є однією з гарантій євроінтеграційних процесів та запорукою входження України до розвинутих цивілізованих країн світу як рівноправного суб'єкта. Водночас рівність прав і свобод жінок і чоловіків в Україні досі залишається предметом гострих дискусій.

У практиці конституційного будівництва найбільш важливим є не тільки загальне визнання, рецепція, ратифікація, імплементація та законодавче закріплення принципів та стандартів гендерної рівності, але й реальний та ефективний режим їх дотримання та захисту. Саме для того, щоб права і свободи жінок і чоловіків не залишалися декларативними, необхідний конкретний внутрішньодержавний механізм здійснення міжнародних стандартів з цього питання. Формування такого механізму, налагодження його елементів залишається однією з найбільш актуальних проблем удосконалення національного законодавства.

Міжнародні гендерні стандарти відіграють значну роль у процесах становлення демократії в цілому. Такими стандартами є міжнародно-правові норми, що регламентують основні принципи, форми і методи здійснення організації та проведення виборчих кампаній, формуванні органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Особливостями міжнародних стандартів у цій сфері є те, що вони регламентують спільно вироблені державами концептуальні підходи і міжнародно-легальні принципи становлення, формування і функціонування прав і свобод жінок і чоловіків на території конкретних держав.

Слід мати на увазі й те, що в результаті прийняття Конституції України та Закону України «Про міжнародні договори України» істотно зросли можливості

впливу міжнародного права на вітчизняні галузі права й тим самим на їх інтернаціоналізацію – шляхом створення відповідного процесуального механізму, зокрема шляхом широкої імплементації норм міжнародного права, у тому числі міжнародних стандартів у вітчизняне законодавство. Цей процес позитивно вплинув на формування багатьох галузей та підгалузей вітчизняного права, зокрема, конституційного права.

У роботі С. С. Кругової на дисертаційному рівні проведено комплексне конституційно-правове дослідження забезпечення гендерної рівності в Україні.

Попри підвищений останніми роками інтерес до проблематики конституційно-правового забезпечення гендерної рівності в Україні, сучасний стан її наукової розробки характеризується фрагментарністю, певною концептуальною непорядкованістю та не завжди ґрунтується на єдиній теоретичній і методологічній базі. Найбільш рельєфно це проявляється у контексті аналізу виборчих процесів та порядку формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні, політичних партій та громадських організацій. Це свідчить про відсутність у вітчизняній юриспруденції комплексного узгодженого бачення європейських стандартів рівності прав і свобод жінок і чоловіків, їх системи та науково обґрунтованих перспектив запровадження відповідних моделей у державно-правовій практиці в Україні.

У зв'язку з цим можна зробити висновок про обґрунтованість та безумовну актуальність теми дисертаційного дослідження, обраного С. С. Круговою.

Дисертаційне дослідження виконано у межах тем науково-дослідної роботи відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України: «Конституційно-правове забезпечення контрольної діяльності суб'єктів публічної влади в Україні: проблеми теорії та практики» (номер державної реєстрації 0117U002696), «Конституційно-правові проблеми сучасного унітаризму: вітчизняний та зарубіжний досвід» (номер державної реєстрації 0118 U100391),

«Парламентаризм в Україні: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку» (номер державної реєстрації 0112 U 105261).

Дослідження спрямоване на виконання Стратегії гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 роки, Концепції комунікації у сфері гендерної рівності, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1128-р від 16 вересня 2020 року, Національної економічної стратегії на період до 2030 року, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України № 179 від 03 березня 2021 року, Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України № 695 від 05 серпня 2020 року, Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 366-р від 14 квітня 2021 року.

В рамках вдало поставлених задач С. С. Круговою сформульовані об'єкт і предмет дослідження. Так, об'єктом дисертаційного дослідження авторка цілком слушно визначила правові відносини, що виникають у зв'язку із забезпеченням прав людини та громадянина.

Предмет дисертаційного дослідження складають конституційно-правові основи забезпечення рівності прав і свобод жінок та чоловіків в Україні.

Такий комплексний підхід надав С. С. Круговій можливість встановити завдання дослідження та реалізувати їх згідно з планом дисертаційної роботи, дійти системних висновків при визначенні результатів і обґрунтуванні низки нових положень, які мають важливе значення для конституційно-правової науки і практики сучасного державотворення і правотворення.

Вдалим компонентом дисертаційної роботи С. С. Кругової слід вважати і запропоновану авторкою методологію дослідження проблем, пов'язаних із здійсненням наукового аналізу теоретичних, міжнародно-правових та конституційно-правових засад забезпечення гендерної рівності в Україні. Використані в процесі проведення дослідження методи наукового пізнання надали авторці можливість дійти системних висновків при визначенні результатів

і обґрунтуванні низки нових положень, які мають важливе значення для конституційно-правової науки і практики.

Так, історичний метод дозволив проаналізувати розвиток конституційно-правового забезпечення рівності прав і свобод жінок і чоловіків в Україні (підрозділ 1.3). Формально-логічний метод сприяв вивченню основних понятійних категорій (підрозділи 1.1, 2.1–2.3), виокремленню ознак забезпечення рівності прав і свобод жінок та чоловіків в Україні (підрозділ 1.2). Системно-структурний метод дав можливість сформулювати конституційні та законодавчі гарантії забезпечення рівності прав і свобод жінок і чоловіків (підрозділ 2.1). За допомогою методу моделювання виокремлено перспективні напрями вдосконалення конституційно-правового регулювання гендерної рівності та пропозиції з їх вирішення (підрозділ 3.1). Порівняльно-правовий метод використано в процесі дослідження позитивного досвіду конституційно-правового регулювання рівності прав і свобод жінок і чоловіків у країнах ЄС та вироблення пропозицій щодо запозичення в національне законодавство (підрозділ 3.2).

Про системність представленого дослідження свідчить структура дисертації, яка характеризується цілісністю й логічною послідовністю, є такою, що відображає загальне бачення досліджуваної автором проблеми. Зокрема, як свідчить зміст роботи, в ході наукового пошуку, відповідно до законів формальної та діалектичної логіки, у першому розділі було абсолютно закономірно розкрито науково-теоретичні засади конституційно-правового забезпечення гендерної рівності в Україні, у тому числі в аспекті наукової інтерпретації та особливостям гендерної рівності, історіографії доктринальних досліджень конституційно-правових засад забезпечення рівності прав і свобод жінок і чоловіків в Україні.

Другий розділ «Конституційні гарантії та механізм захисту рівності прав і свобод жінок і чоловіків» абсолютно закономірно та логічно присвячується дослідженню проблем конституційних та законодавчих гарантій забезпечення рівності прав і свобод жінок і чоловіків, аналізу міжнародного законодавства щодо забезпечення рівності прав і свобод жінок і чоловіків, а також

конституційно-правовим механізмом захисту рівності прав і свобод жінок і чоловіків в Україні.

Третій розділ «Оптимізація конституційно-правового забезпечення гендерної рівності в Україні» присвячено теоретико-практичним проблемам забезпечення гендерної рівності та аналізу конституційних і законодавчих засад забезпечення рівності прав і свобод жінок і чоловіків у країнах ЄС у аспекті рецепції в законодавство України.

У Висновках за результатами проведеного дослідження викладено найбільш важливі науково-теоретичні положення, які дійсно відображають зміст дисертаційного дослідження, результати використання різних методологічних прийомів дослідження, авторські ідеї, які засновані на дослідженому емпіричному матеріалі.

Серед положень дисертації, які виносяться на захист і містять елементи наукової новизни, є позиції щодо:

– сформульованого комплексного переліку практичних проблем забезпечення рівності прав і свобод жінок і чоловіків в Україні, якими є: 1) проблеми забезпечення балансу прав жінок і чоловіків; 2) проблеми забезпечення гендерної рівності в секторі безпеки і оборони; 3) проблеми забезпечення гендерної рівності у виборчій практиці; 4) проблеми забезпечення гендерної рівності в трудових правовідносинах;

– виокремленого комплексу теоретичних проблем забезпечення гендерної рівності: 1) гендерний підхід ототожнюється із статево-рольовим, тобто загальноприйнятим є підхід, за якого кожній статі відповідає своя роль, яку «повинні» виконувати чоловік або жінка; 2) поняття гендерної рівності еволюціонувало в процесі розвитку, а отже, його не можна ототожнювати із розумінням гендерної рівності навіть декілька десятиліть тому; 3) в Україні не розроблені стандарти вживання толерантної лексики, а тому низка загальноновживаних понять суперечать принципам рівності прав і свобод жінок і чоловіків; 4) відсутність в Україні законодавчого закріплення права на гендерну ідентичність, зокрема на вільний вибір сексуальної орієнтації;

– дослідженого досвіду країн Скандинавії в забезпеченні гендерної рівності, та встановлено перспективні шляхи запозичення досвіду в забезпеченні рівності прав і свобод жінок та чоловіків Данії (забезпечення рівного представництва жінок і чоловіків у державних установах; створення спеціальних установ, у компетенції яких забезпечення гендерної рівності), Швеції (із запобігання виникнення гендерного розриву в оплаті праці), Норвегії (запропоновано зміни до законодавства про військовий обов'язок та військову службу, який вирізняє Норвегію з-поміж багатьох країн світу);

– установлених особливостей сучасного стану забезпечення рівності прав і свобод жінок і чоловіків в Україні: 1) системний характер забезпечення рівності прав і свобод жінок та чоловіків в Україні (гендерна рівність є складовою частиною забезпечення загального принципу рівності осіб); 2) відхід від усталених соціальних ролей, який полягає в беззаперечній рівності жінок і чоловіків у всіх сферах життя, що гарантується та охороняється державою та яка створює рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків, відсутність обмежень і привілеїв за ознакою статі та рівні можливості для захисту своїх прав (відхід від традиційних ролей представників окремих статей); 3) справедливість, яка полягає у відсутності дискримінації у правах за ознаками статі (відсутність дискримінації у правах за ознаками статі); 4) існування позитивної дискримінації на користь жінок як матерів, що полягає в особливій охороні з урахування біологічних особливостей (перелік прав, які закріплюються за особами різних статей, може бути в допустимих межах різним, що уособлює біологічні особливості різних статей та їх потреби); 5) невідчужуваність і непорушність рівності людей у своїх правах (принцип рівності прав і свобод жінок і чоловіків в Україні є стабільним, і наявний баланс не може бути змінений на користь тієї чи іншої статі);

– визначено аргументовану пропозицію щодо вирішення проблеми забезпечення балансу прав жінок і чоловіків, яка вбачається у внесенні таких змін до статті 24 Конституції України: «Стаття 24. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути

привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав і свобод жінки і чоловіка забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти та професійній підготовці, у праці та винагороді за неї. З урахуванням анатомо-фізіологічних особливостей жіночого організму, жінки додатково забезпечуються спеціальними заходами щодо охорони праці та здоров'я, установами пенсійних пільг; створенням умов, які дають можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям»;

– з'ясовано, що вирішити проблему обмеження прав військовослужбовців-чоловіків, які мають дітей віком до трьох років, доцільно завдяки надання їм права на призначення на рівнозначні посади з легкими умовами служби (з меншим обсягом), а в разі відсутності рівнозначних – на нижчі посади. Для цього запропоновано такі зміни до чинного законодавства: 1) доповнити пункт 82 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних силах України, а також сформулювати відповідне положення так: «[...] вагітних військовослужбовців-жінок за їх клопотанням відповідно до медичного висновку – на посади з меншим обсягом роботи, а також військовослужбовців, які мають дітей віком до трьох років, за їх клопотанням у разі неможливості виконання ними обов'язків на займаних посадах [...]»; 2) доповнити пункт 93 Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України: «[...] вагітних військовослужбовців-жінок за їх клопотанням відповідно до медичного висновку – на посади з легкими умовами військової служби, а також військовослужбовців, які мають дітей віком до трьох років, за їх клопотанням, у разі неможливості виконання ними обов'язків за попередньою посадою [...]».

Особливої уваги заслуговує сформульоване автором поняття гендерної рівності, під яким треба розуміти стан законодавства з належним забезпеченням рівних прав та свобод для представників різних статей, що уособлює систему гарантування рівних можливостей у реалізації своїх прав як чоловіками, так і жінками у всіх сферах життєдіяльності суспільства із врахуванням особливостей кожної статі для економічного, політичного, соціального та культурного розвитку особистості (с. 27).

Автором справедливо відмічається, що основним недоліком гарантій рівності права на працю жінок і чоловіків є відсутність взаємозв'язку між різними гарантіями, а тому потребують значного вдосконалення (с. 108).

Цілком справедливою є авторська думка проте, що «Наближення національних стандартів захисту рівності до міжнародних (європейських) є вкрай важливим для України і в контексті євроінтеграції, і в контексті збільшення довіри до держави та проведення ефективного захисту, зокрема щодо профілактики порушень у цій сфері» (с. 133).

У роботі наявні й інші оригінальні та новаторські за змістом висновки та пропозиції, що свідчить про вдалість постановки мети та завдань, аргументованість висновків, логічну послідовність дисертаційного дослідження С. С. Кругової, використання в процесі дослідницької роботи принципу викладу матеріалу від загального до конкретного.

Усі розділи, підрозділи та інші структурні частини роботи підпорядковані одній, чітко визначеній меті, яка деталізується конкретними завданнями, які поставила перед собою дисертантка.

Структура роботи відповідає цілям і завданням дослідження, що дозволило послідовно розкрити авторську концепцію конституційно-правового забезпечення гендерної рівності в Україні.

Результатам дисертаційного дослідження С. С. Кругової притаманний належний рівень наукової новизни. При цьому положення з різним ступенем наукової новизни містяться в усіх розділах та структурних компонентах дисертації.

Враховуючи, що на сучасному рівні розвитку юридичної науки упорядкування, розвиток та вдосконалення її понятійного апарату – одне з актуальних завдань, що обов'язково потребує вирішення, позитивною стороною представленої С. С. Круговою роботи є намагання авторки сформулювати оригінальні та новаторські дефінітивні конструкції у досліджуваній сфері. Розвиток і вдосконалення правових понять означає їх збагачення, уточнення і конкретизацію, заміну старих понять новими, оскільки перші не можуть вмістити і охопити істотні властивості реальних відносин правової дійсності, які постійно змінюються.

Отримані С. С. Круговою під час написання дисертаційної роботи висновки є обґрунтованими, сформульовані положення базуються на значному емпіричному матеріалі. Опрацьована значна кількість наукових праць з обраної теми, а також великий масив нормативно-правових джерел, що забезпечило високий науковий рівень даного дисертаційного дослідження.

Практичне значення одержаних С. С. Круговою результатів визначається їх спрямованістю на розв'язання актуальних проблем конституційно-правового забезпечення гендерної рівності в Україні у світлі європейських гендерних стандартів. Зокрема, вони можуть бути використані:

– у науково-дослідній сфері – для подальших загальних і спеціальних наукових досліджень теоретичних та практичних проблем конституційно-правового регулювання рівності жінок і чоловіків;

– у правотворчій діяльності – при перегляді та вдосконаленні положень чинної Конституції України, Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»;

– у правозастосовній діяльності – результати дослідження сприятимуть удосконаленню практики застосування норм чинного законодавства для правового регулювання забезпечення рівності прав і свобод жінок і чоловіків в Україні;

– у навчальному процесі – тези, положення, висновки, пропозиції, зроблені в дисертації, можуть бути використані на наукових конференціях і під час диспутів, у процесі вивчення наукових дисциплін «Конституційне право України», «Порівняльне правознавство», у закладах вищої освіти, для підготовки лекційних і семінарських занять, у науково-дослідницькій роботі студентів, слухачів і курсантів, підготовки робочих програм і планів, підручників, навчальної та прикладної літератури.

Водночас, як і будь-яке інше дисертаційне дослідження, робота С. С. Кругової містить окремі дискусійні положення, які можуть стати підґрунтям для виокремлення деяких побажань чи запитань, зокрема:

1. Досліджуючи проблеми конституційно-правового забезпечення гендерної рівності в Україні, авторці дисертації варто було б детальніше зупинитися на питанні специфіки самоактуалізації особи крізь призму поняття «третьої статі».

2. 07 листопада 2011 року Україна підписала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція), однак до сих пір не ратифікувала її (хоча такі спроби були здійснені у 2016 та 2019 роках). Більшість народних депутатів не захотіли розглядати ратифікацію, мотивуючи це тим, що конвенція містить «норми, які не прийнятні для українського суспільства і української духовності». Каменем спотикання стали зафіксовані в ній поняття «гендер» та «гендерна ідентичність». Українські законодавці вважали, що якщо ці терміни внести до вітчизняного законодавчого поля, то це з часом може викликати підміну «звичного поняття біологічної статі» і сприяти пропаганді одностатевих шлюбів. У цьому контексті хотілося б почути думку авторки дисертаційного дослідження стосовно впливу на стан гендерної рівності жінок і чоловіків в Україні через відсутність ратифікації нашою державою Стамбульської конвенції.

3. Дослідження гендерної рівності жінок і чоловіків неможливе без детального аналізу такого поняття як гендерні стереотипи та їх вплив на культурне різноманіття суспільства. У дисертації, на жаль, ця проблематика залишилася поза увагою системного дослідження.

Зазначені зауваження та побажання є дискусійними та рекомендаційними і в цілому не впливають на загальну високу позитивну оцінку дисертаційного дослідження С.С. Кругової.

Дисертаційне дослідження виконане здобувачкою самостійно, всі сформульовані в ньому положення та висновки обґрунтовані на базі особистих досліджень авторки. Опубліковані С.С. Круговою наукові праці повністю репрезентують зміст наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у даному дисертаційному дослідженні.

Аналіз змісту дисертації дозволив встановити відсутність текстових запозичень без посилання на джерело (плагіат).

За актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю та достовірністю, науковою і практичною значущістю отриманих результатів, повнотою їх викладення в опублікованих дисертанткою наукових працях, а також за оформленням дисертація на тему «Конституційно-правове забезпечення гендерної рівності в Україні» відповідає вимогам, що висуваються до наукових праць відповідного характеру та положенням Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 та Тимчасового порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167 (із змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України від 9 червня 2021 року № 608), а авторка дисертації – Кругова Світлана Самуїлівна за результатами і на підставі захисту у встановленому порядку заслуговує на присудження їй освітньо-наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

**доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного
та адміністративного права
Національного транспортного університету
Заслужений юрист України**

В. А. Шатіло

ПІДПИС ЗАВІДУВАЧА
Вчений секретар Національного
Транспортного Університету
проф. Мельниченко О.І.